

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIDA ADABIY TIL ILK
TARMOQLARINING YUZAGA KELISHI HAQIDA

Sanaqulov Usmon,

Samarqand davlat chet tillar instituti professori

Qurbonov Abdumalik,

Samarqand davlat universiteti o‘qituvchisi

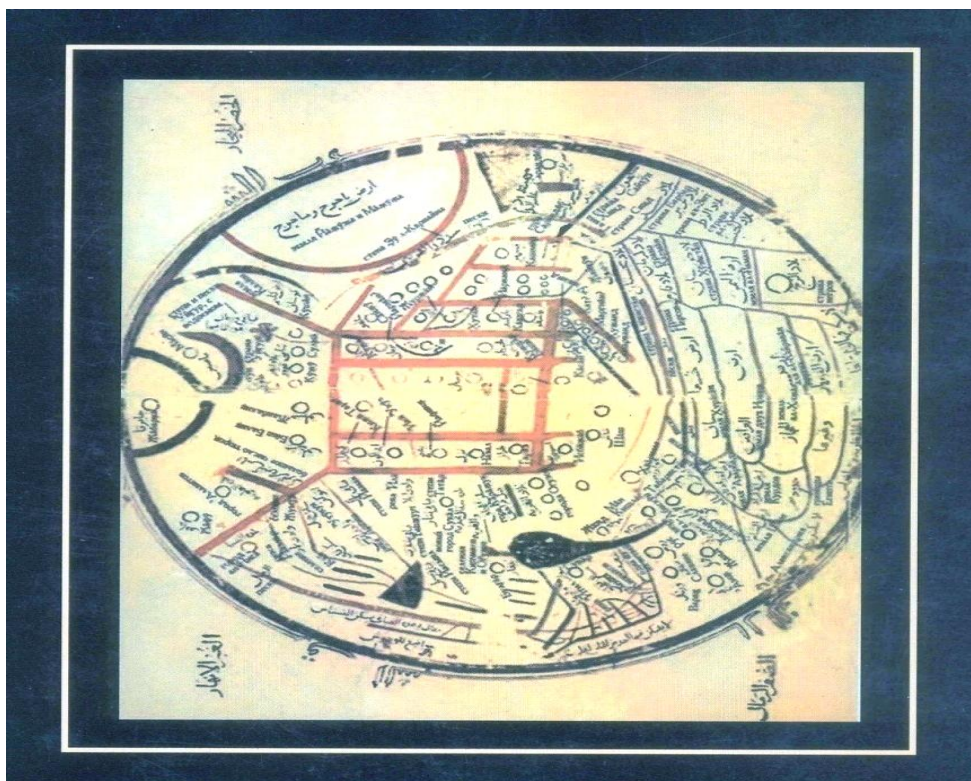
Kalit so‘zlar: *urug‘, qabila, qavm, klassifikatsiya, sheva, lahja, guruh, tarmoq.*

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, adabiy til ilk tarmoqlari masalasida Mahmud Koshg‘ariyning "Devonu lug‘otit turk" asari tarixiy yozma manbalar orasida alohida qiymatga ega. Unda qadimgi davrlardagi etnonimlar, urug‘- qabilalar haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Qomusiy olim o‘z asarida o‘sha davrlardagi turkiy urug‘- qabilalar, ularning tarqalgan o‘rinlari, birlashmalari (ittifoqlari) haqida aniq ma’lumotlar beradi. Mahmud Koshg‘ariy o‘sha davrdagi qatnov qiyin bo‘lgan sharoitda nihoyatda keng va katta hududlarni kezib o‘z asari uchun materiallar to‘plagan. Chunonchi, Rumdan Mochingacha, xususan, Yuqori Chindan boshlab butun Movarounnahr, Xorazm, Farg‘ona, Buxoroga qadar cho‘zilgan hududlarning qishloq va shaharlarini kezib chiqqan. Ayniqsa, o‘sha davrlarda poytaxt mavqeiga ega bo‘lgan Samarqand, Buxoro, O‘zgand, Toshkent, Qashqar, Balasog‘un, Barsag‘on, Sayram kabi juda ko‘p markaz shaharlarda bo‘lib, u erda yashovchi aholi qatlamini va o‘ziga xos tili (lahjalari)ni ham izohlagan.

Mahmud Koshg‘ariyning "Devonu lug‘otit turk" asarida ajdodlarimizning shajarasi haqida juda muhim ma’lumot mavjud. Unda 70 dan ziyod etnonimlar qayd etilgan. Xususan, unda qabilalar shajarasining ro‘yhati o‘ziga xos tartibda berilgan. "Devonu lug‘otit turk" asarida avval **Turklar** haqida ma’lumot aytilgan. Olimning yozishicha, "**Turklar** aslida 20 qabiladir. Ular Nuh payg‘ambar fazandi Yofasning o‘g‘li **Turkka** borib taqaladilar... Har bir qabilaning

sanoqsiz allaqancha urug‘lari bor. Men bulardan asosini, **ona urug‘larini yozdim, shaxobchalarini tashladim...** Bular **bayanak (bajanak), qifchaq, o‘g‘uz, yamak, boshg‘irt, basmil, qay, yabaqu, tatar, qirqiz, chigil, tuxsi, yag‘mo, ig‘raq, yaruq (jaruq), jumul, uyg‘ur, tangut, xitoy (chin), tavg‘aj (mochin)**"kabi katta qabilalardir... Bu qabilalarning **turar joylarini doira(ichi)da ko‘rsatdim**". Bu doira shakldagi chizma aslida turkiy qabilalar joylashgan geografik xarita devonning birinchi tomidagi "Turk qabilalari va ularning bayoni" nomli sarlavhasida qayd etilgan. Shuning uchun ushbu asarning tarjimoni professor S.Muttallibov aytganidek, bu xarita devonning birinchi tomidagi "Turk qabilalari va ularning bayoni" nomli sarlavhasida aytilgan fikrlardan keyin berilishi lozim bo‘lgan. Zero, bu fikrni arabcha nusxaning birinchi tom 32-sahifasidagi ma’lumot ham quvvatlaydi. Lekin bu xarita profesor S.Muttallibov qo‘lidagi nusxada ikkinchi tomning 28-29-betlar orasida yopishtirilgan ekan³. Doira shakldagi xarita quyidagicha ilova etilgan:

³ . Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том.- Т.: "Фан", 1960, 64-б.

Yuqorida qayd etilgan ma'lumotlardan so'ng devonda "Turklar tilining xususiyatlari" sarlavhasi ostida qisqacha bo'lsa-da, ajoyib fikrlar bayon qilingan. Olim avval shaharliklar bilan borish-kelishi bo'lgan, aniqrog'i ikki tilda so'zlashuvchilar, umuman, shaharlik turkiy qabilalar haqida ma'lumotlar beradi: "**sug'dak, kanyak (kanjak), arg'ular** ikki tilda so'zlashuvchilardir; **xotanlar, to'bo'tlar va tangutlarning** ba'zilar ikki tilda so'zlaydiganlar va boshqa shaharlarga borib yurganlar tilida buzuvchi bordir. To'bo'tlarning tillari alohidadir, xo'tanliklarning ham ayrim tillari bor. To'butlar ham, xo'tanliklar ham turkchani yaxshi bilmaydilar. Bular bu yerlarga so'ng kelganlar... **jabarqaliqlar, ya'juj, ma'jujlarning** uzoqda turishlari, Mochin-Chin bilan ularni katta dengiz ayirib turgani uchun ularning tillari bilinmaydi. **Mochin va chinliklarning** alohida tillari bor bo'lsa-da, shaharliklar turkchani yaxshi biladilar... balasog'unliklar sug'dcha va turkcha so'zlaydilar. Tiraz (Tolos) va Madinatulbayza shaharlarining xalqlari **sug'dcha, ham turkcha** so'zlaydilar. Ispijab/Ispijob (hozirgi Chimkent)dan to Balasog'ungacha bo'lgan

arg'u shaharlarining hammasida yashovchilarning tilida ham kamchilik bor. Qashqarda **qanjakcha** so'zlashadigan qishloqlar bor. Shahar o'rtasida turuvchilar **hoqoniy turkcha**da so'zlaydilar. Men bungacha so'zlaganlarim shahar xalqidir. Rumdan Mochingacha bo'lgan turk shaharlarining bo'yi besh mingdan sakkiz ming farsahgacha etadi. Bu shaharlar o'rni doirada (kartada) ko'rsatdim"⁴. Olimning ma'lumotiga ko'ra, ba'zi turkiy qabilalar shaharliklar bilan aloqasi borligi tufayli, xususan, turklashgan qabilalar ikki tilda so'zlashganlar. Ular tilida turkiy va forsiy (sug'd) tiliga xos xususiyatlar mavjudligini qayd etgan.

Shundan so'ng, u sof turk tilda va unga yaqin bo'lgan tilda so'zlashuvchi turkiy qabilalar haqida ma'lumotlar beradi. Masalan, Turkiy tilning "Eng to'g'ri va aniq shakli faqat birgina shu tilni biladigan (birgina turkiy tilda so'zlashadigan-U.S.), forslar bilan aralashmaydigan va shaharlarga borish-kelish qiladigan odami bo'lmagan kishilarning tilidir". Masalan, "qirqiz, qipchoq, o'g'uz,

⁴. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 65-66-66.

tuxsi, yag‘mo, chigil, ig‘raq, yaruq tillari faqat turkchadir. Yamak va bashg‘irt tillari bularga yaqindir. Shuningdek, qay, jabaqu (yabaqu), tatar, bismil qabilalarning har biri o‘ziga xoslikka ega bo‘lsa-da, turkchani yaxshi biladilar. Rungacha cho‘zilgan bulg‘ar, suvar, bajanaklar tili ba‘zi so‘zlarning oxiri qisqartirilgan bir turkchadir... Tillarning yengili o‘g‘uzcha, eng to‘g‘risi, yaxshisi – yag‘ma, tuxsi qabilalarning tili va shuningdek, Ila (Ili), Ertish (Irtish), Yamar, Etil vodiylaridan uyg‘ur shaharlarigacha yashovchilar tilidir. Uyg‘urlarning ham tillari turkchadir, lekin o‘zlari bir-birlari bilan so‘zlashadigan boshqa bir tillari ham bor. Bularning ichida eng ochiq va ravon til – Hoqoniya o‘lkasida yashovchilarning tilidir⁵” . Bizningcha, Mahmud Koshg‘ariy Hoqoniya o‘lkasidagi aholisi tili, yoki turk tili deb, o‘sha davrlarda endigina qabilalararo shakllanayotgan umumqabilalararo til, ilk adabiy tilining tarmoqlarini nazarda tutgan bo‘lsa kerak.

Darhaqiqat, Mahmud Koshg‘ariyning muhim bir ma‘lumotlaridan biri shundan iboratki, o‘sha davrlarda juda ko‘p qabilalar muomalada o‘z tillari (shevalari)dan tashqari, ularning qabilaviy munosabatlar sharoitida yuzaga kelayotgan yana boshlang‘ich umumiy bir guruh-guruh til, ya‘ni adabiy til tarmoqlari ham shakllanayotganligini aniq dalillar orqali talqin etgan. Masalan, **chigil gruppasi, o‘g‘uz guppasi, qipchoq guruppasi kabi**. Xuddi o‘sha yuqorida qayd etilgan qabilalar tili (lahjalari) shakllanayotgan adabiy tilga asos bo‘lishini bilgan. Shu bois, ularni nomma-nom sanab, ular haqida aniq ma‘lumotlar bergan. Hatto, ayrimlari haqida devonning ba‘zi sahifalari maxsus fikr bildirgan. Masalan, yuqorida qayd etilganidek, **turk** etnonimini izohlashda uni ba‘zan turkiy qabilalarning umumlashgan nomi, ba‘zan esa til (shevasi) jihatidan farqlanuvchi alohida qabila sifatida turkiy qabilalar qatorida sanab o‘tadi. Shuningdek, devonda **chigil** etnonimi uch xil (Quyas, Barsaan, Tiroz shaharlarida va Qashqarda bir

qancha qishloqlarda yashovchi) qabilalar nomini bildirgan. Makidoniyalik Iskandar (Aleksandr) davridan boshlab “chigiliy” deb yuritilganligi aytilgan⁶. Mutafakkir Alisher Navoiy asarida ham Mahmud Koshg‘ariyning fikrlari tasdiqlanadi. Navoiyning yozishicha, Iskandarning Movarounnahrda harbiy yurishi paytida ko‘plab turkiy qabilalar qatori chigil va yag‘mo qabilasi bir bo‘lib qarshilik ko‘rsatgan. Masalan, **“Chigil birla yag‘modin aylab ubur, Nechukkim, chamandin sovobu dubur”**⁷.

Manbalardan seziladiki, chigillar ham juda qadimiy turkiy qabilalardan bo‘lgan, ular ayniqsa, **yag‘mo, tuxsi** kabi qabilalar bilan yaqin hududlarda ittifoq bo‘lib yashagan. Ularning tillarida ham birlik yuzaga kela boshlagan. Hatto, ular tili bilan Ila, Irtish, Yamor vodiylaridan, Yuqori Chingacha bo‘lgan hududlarda yashovchi qabilalar tilida umumiylik yuzaga kela boshlagan⁸. SHu bois, Mahmud Koshg‘ariy o‘g‘uzlar Jayhundan yuqori Chingacha bo‘lgan yerlardagilarning hammasini ham **chigil** deb ataydilar⁹, degan fikrni aytgan bo‘lsa ajab emas.

“Devonu lug‘otit turk” asarining 89, 90, 91 sahifalarida **o‘g‘uz** etnonimi haqida maxsus ma‘lumot berilgan. **O‘g‘uz etnonimi** avval turklarga xos bir qabilaning nomi deb izohlanadi. So‘ng o‘g‘uz qabilasining katta bir tarmog‘ini **turkman o‘g‘uzi**, aniqrog‘i **turkman** qabilasi deb atab, ularga xos 22 urug‘ning nomlarini va har bir urug‘ning (mollariga bosilgan) o‘ziga xos tamg‘alari shakllarini birma-bir ko‘rsatib beradi. Demak, o‘g‘uz etnonimi keng va tor ma‘nosida qo‘llangan. Keng ma‘noda turklarga xos o‘g‘uzlarning ko‘plab qabilalari umumiy nomi, tor ma‘nosida esa **turkman** o‘g‘uzi ma‘nosida, bitta qabila tushunilgan. Devonda turkman o‘g‘uzlarining birinchisi va boshliqlari **qiniqlar** nomlanganligi aytilib, so‘ng **qayig‘, bayun, iva (yiva), salg‘ur, afshar, begtili, bo‘kdo‘z, bayot, yozg‘ir, eymur, qorabuluk, igdar, urakir, to‘tirqa,**

⁵. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 65-66-66.

⁶. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 374-б.

⁷. Алишер Навоий. Хамса.-Т.: “Фан”, 1960 (Шомурод котиб нухасида 400 б.).

⁸. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 10-б.

⁹. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 374-б.

ulayundlugʻ, toʻgar, bajanak, juvoldor, japin, jaruqluq kabi urugʻlar tartib raqamda tamgʻalari bilan ketma-ket berilgan¹⁰.

Devonda Mahmud Koshgʻariy urugʻ-qabilalar tilining umumlashib boriyotganligini va ular ilk adabiy til tarmoqlari sifati shakllanayotganligini juda yaxshi sezgan. Shu bois ularni guruhlariga boʻlib, klassifikatsiya qilgan. Olim bergan maʼlumotlardan umum qabilaviy tilning shakllanishida quyidagi uch guruh qabila va urugʻlar lahjalari sezilarli boʻlgan :

I guruh qabilalarga sugʻdak, kanjak, argʻu, tubut, tangut, xutan uygʻur kabilar kiritilgan. Ular faqat shaharlarda yashashgan.... Ularning oʻz tillari (shevalari), yozuvlari ham boʻlgan. Masalan, uygʻurlarning tili turkcha boʻlsa-da, oʻzaro soʻzlashuvda shevasi (oʻz tili) ni ham qoʻllaganlar. Bu guruhdagi barcha qabilalar lahjasi shakllanayotgan adabiy tilning shahar tipi sifatida qaralib, ular soʻzlashuvda oʻz tillari (shevalari)ning taʼsiri ham sezilib turgan.

II guruhdagi qabilalarga jumul, qay, yabaqu, totor, basmil kabilar kiritilgan. Bu qibilalar asosan dashtlarda yashaganlar. Ular shevalari oʻziga xos turkcha boʻlsa-da, lekin umumiylik sezilarli boʻlgan. Shu bois ular lahjasi shakllanayotgan II guruh adabiy til tarmogʻini tashkil etgan.

III guruhdagi qabilalarga qirgʻiz, qipchoq, oʻgʻuz, tuxsi, yagʻmo, chigil, igʻroq, yaruq, qarluq, qangli kabilar kiritilgan. Ular faqat turkchada soʻzlashganlar, yamak va boshgʻirtlar ham bularga yaqin boʻlgan. Shu kabi Rungacha choʻzilgan bulgʻar, suvar (shumir-U.S.) bajanaklar tili turkcha boʻlib, ularda ayrim soʻzlar oxiri qisqartirib qoʻllanilgan. Uchinchi guruhdagi qabilalar ham sahro (dasht)larda, shuningdek, qisman shaharlarda istiqomat qilganlar. Olimning ana shu tarzda klassifikatsiyasidan soʻng bu uch guruh urugʻ-qabilalar tilining farqli va umumiylik tomonlari misollar asosida tahlil ham etgan. Buni biz devondagi “Tilda va

lahjalarda boʻlgan farqlar haqida” sarlavhali sahifalarida kuzatamiz¹¹.

Aslida, Mahmud Koshgʻariy tomonidan fikr yuritilgan umumturkiy til oʻsha davrlardayoq shakllangan eski oʻzbek adabiy tilining ilk koʻrinishidir. Chunki olim sanab oʻtgan qabilalar va ularning lahjalari, ayniqsa, **chigil gruppasi, oʻgʻuz guppasi, qipchoq guruppasi kabi** yuzaga kelayotgan boshlangʻich umumiy bir guruhlar tili, yaʼni adabiy til tarmoqlari oʻzbek xalqining dialekt va shevalariga deyarli mos keladi.

Mahmud Koshgʻariy tomonidan qabila, qavm, urugʻ sifatida yuqorida qayd etilgan maʼlumotlar bilan birlikda, yana bir qancha etnik nomlarni devonning koʻpgina sahifalaridagi soʻzlarning baʼzi izohlarida qayta-qayta tilga oladi. Bular quyidagilar: chigil, oʻgʻuz, turk, yagʻmo, tuxsi, sugʻdak (sugʻd), argʻu, xoʻtan, tubut, tangut, bulgʻor, suvar, tajik, arab, xitoy (chin, mosin), qiniq, qayigʻ, bayundur, ifa (iva, yiva), ezgish (ekzish) och/oʻch/uch salgʻur (solgʻur), afshar, begtili, bukduz (buktuz), bayat (boyot), yozgʻir, aymur (eymur), aramut, qorabuluq, olquabuluq, igdar, uragir (urakir-yuragir), yamak, tutirqa (toʻtirqa), ulayndlugʻ (ulayundlugʻ), tugʻar (toʻgar), elka, juvaldor, japin (japni), jarluqlugʻ (jarlugʻluq), qirqiz, qarluq, chik, bulaq, kuchat, kujo, xalach, tot(tat), tavgʻach, uygʻur, turkman, totor, bulaq, charuq, od (oʻz), tarbin, tot, ugʻroq, sugʻdak, banak, bayanak (bajanak, bajang), yabaqu, ugʻroq, qoy, jumul, basmil, oʻzuz, yamoq qanjak kabilar shular jumlasidandir. Umuman, juda koʻp etnik nomlar haqida devonning har erida yoʻl-yoʻlakay tilga olinib, qisqacha izohlar ham berilgan, baʼzilari esa soʻzlarning lisoniy tahlili jarayonida qayta-qayta tilga olingan. (1, 2, 3-tomida).

Qipchoq (qifchaq) - turkiy qabila. Etil-qipchoq eli, Qashgʻar yaqinidagi joy nomi (1-t.103, 440); **Yagʻmoʻ, tuxsi, chigillar** Ila daryosi boʻyida yashaganlar (1-t.118, 387); **Ezgish (ekzish)** Oʻzganda turuvchi turkiy qabila (1-t.122); **Och (oʻch, uch)** qabila (1-t.129); tubun-uch qabilasining soʻzi

¹⁰ . Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 89-91-66.

¹¹ . Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, 66-69-66.

(1-t. 380); CHag'la uch qabilasining yaylovi (1-t.405). **Elka** (elka buloq) turk qabilasining biri (1-t.149); **Tatar**-turkiy xalqlarning bir urug'i (1-t.156, 389); Aramut-uyg'urlar yaqinida turuvchi bir turk qabilasi (1-t. 157); **Yabaqu**-qabila. Bujrach ularning begi (1-t.161); **Tangut**-Chin viloyatda yashovchi qabila (1-t.294); **Yamak** - qipchoqlarning bir toifasi Irtish yoqasida yashaydilar (1-t. 314); **To'bo't** - turk diyorida yashochi bir qavm. Mushk olinadigan kiyik shularning yerida bo'ladi. Bular bir jinoyat qilib Yamandan qochib, dengiz yo'li bilan Chinga o'rnashib qolgan. Sobit degan kishining avlodidir. U kishi shu yerni yoqtirib, joylashib qolgan va avlodi ko'paygan. Avlodlari ko'pligidan turklar yeridan 1500 farsax yerni olganlar. Sharq tomoni Chin, g'arb tomoni Kashmir, shimol tomoni Uyg'uriston eli, janub tomoni esa Hind dengizidir. Ularning tillarida arablarning ta'siri bor.Chunki ular onani uma, otani aba deydilar (1-t.337); **Kuchat** - Xorazimda turuvchi turklar (1-t. 338); **Arg'u**-qabila (1-t. 341); **Kujo** - uyg'urlar yaqinida yashovchi bir urug'. Bo'ko' qal'asi kujo bilan uyg'urlar o'rtasida bo'lgan (1-t. 342); **Bulaq** - bir turk qabilasi. Ularni qipchoqlar asir qilgan edilar, so'ngra xudo qutqardi va ular alka bulaq deb ataladigan bo'ldilar (1-t. 360); **Charuq-barchuq** ismli Afrasiyob shahrida turuvchi bir toifa (1-t. 362); **Tajik** nomli qavm (1-t. 368);

Chumul (jumul) - turklarning bir qavmi (izoh: Jumullar haqida devonda ma'lumot juda oz. Ular ko'proq sahroda yashar edilar. Ularning tillari o'zlariga xos edi. Basmil qabilasi bilan birlikda qilingan janglari haqida to'rtlik parchalaridagina ular nomi qabila tarzida eslatiladi (Izoh: 1-t. 375). Masalan, bir she'riy parchaning mazmunini ilova qilamiz: Yabaqu jangiga hoqonni yordamga chaqirib aytadi. Bizning odamlar podshoga qarshilik qilmaslik uchun muohada yozadilar. Hozir basmil va **jumul** qabilalari biz bilan urushmoqqa yig'ildilar (1-t.424.); **Kanjoq** - qabila (1-t.405); **Tuxsi** - turklarning bir toifasi, Qiyosda turadilar, ularni tuxsi chigil deydilar (1-t.399). Saxsin - bulg'orlar yaqinidagi bir shahar. U **Suvordir**,

ya'ni u shahar suvor qabilasiga tegishli ma'nosida bo'lsa kerak (1-t.410); **Tavg'ach** - uyg'ur. U "tat"dir (bu erda biroz aniqsizlik bor-S.M.). Ular Chin, ya'ni Tavg'achda yashaydilar. Har bir katta narsaga ham tavg'ach azi deydilar. Tavg'ach Mochin mamlakatining nomi ham. Bu mamlakat Chindan to'rt oylik yo'l uzoqdir.Chin aslida uchta: 1). Yuqori Chin-bu Sharqda bo'lib, bunga Tavg'ach deyiladi. 2). O'rta Chin-buni Xitoy deyiladi. 3).Quyi Chin-buni Barxan deyiladi va u Qashqardadir. Lekin hozir (Mahmud Koshg'ariy davrida-U.S.) Tavg'ach ni Mochin, Xitoyni Chin deb yuritiladi. Tat - tavg'ach yoki uyg'urdir. Birinchi so'z tat-forsi, ikkinchi so'z tavg'ach-turk o'rnida qo'llaniladi. Tat tavg'ach so'zi turk va fors demakdir, turklashgan forsdur-U.S. (1-t.423), Sumlim tat - turkcha bilmaydigan fors. Umuman, sumlim so'zi turkchani bilmaydigan kishilarga nisbatan qo'llaniladi (1-t.448); **Qirqiz**-bir turk qabilasi, qirg'iz (1-t.426); **Ug'roq** - bir qabila nomi. Ug'roqlarning odamlari g'ayratli, eydigan ovqatlari uloqdir (1-t.435); **Sug'dak** - Bolasog'unga joylashgan bir qavm, Ular Samarqand va Buxoro o'rtasidagi sug'ddan bo'lib, keyin turklashib ketgan qavmdir (1-t.437); **Qarluq** - turklarning bir guruhi. Ular ko'chmanchi bo'lib, o'g'uzlardan boshqa (farqlanuvchi-U.S.), ular ham tukmandir (1-t.439; Qirnnak-joriya, cho'ri. **Ug'roq, yabaqu, qoy, jumul, basmil, o'g'uz, yamoq va qipchoqlar** so'zi (1-t.439); **Kenjak**-turklarning bir toifasi (1-t.444); **Basmil** - turk urug'laridan biri (1-t.445); **Bayanak (bajanak)** - Runga yaqin turuvchi turkiy qabilalardan biri. Ular o'g'uzlarning bir toifsi sifatida "bajang" ham deydilar (1-t.450); **O'g'uz** - Rumdan Chin yaqiniga qadar yerlarda ham tarqalgan turkiy qabila (1-t.479). Bunday izohlar devonning 2 va 3-tomlarida ham mavjud. Mahmud Koshg'ariy 1-tomda qabilalar haqida maxsus to'xtalganligi sababli biz faqat shu kitobdagi (1-tomdagi) ma'lumotlarni havola etdik.

Xullas, devondagi izohlardan ma'lum bo'lishicha, X-XI asrlarda turk, chigil, o'g'uz va qipchoq tiliga xos lahjalarning nufuzi

yuqori turgan. Mahmud Koshg'ariy o'sha davrdagi barcha urug'-qabilalar lahjalarini, asosan ana shu nufuzli qabilalar tillari orasidagi yaqinlik va o'xshashliklarni qiyoslagan. Shuning uchun devonda qyoslash jarayonida ularning birini o'g'uz, ikkinchisini chigil yoki turk guruhiga xos deb ataydi. Ikki

tilning biriga xos deganda esa, asosan, o'g'uz yoki turkni ko'zda tutgan. Chunki olim chigilni turk, qipchoqni o'g'uz tarmog'i deb ham qaragan. Shu nuqtai nazardan qaralganda devondagi til materiallari shu asosda tahlil etilgan.

Adabiyotlar:

1. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 1-tom.-T.: "Fan", 1960.-B.499.
2. Alisher Navoiy. Xamsa.-T.: "Fan", 1960 (Shomurod kotib nusxasida).-B 400.

Санакулов У., Курбонов А. О появлении первых литературных языковых ветв в "Дивану лугатит турк". В статье обосновывается, что выдающийся ученый XI века Махмуд Кашгарий, описывающий в своем произведении языки тюркских племен, выделяет в них схожие и специфические черты, представляет попытку их классификации. Отмечается, что входящие в одну группу огузские и кипчакские наречия, связаны многоуровнево. В его работе также осуществляется первая попытка интерпретации важной информации о формировании литературных языковых связей (сетей). В статье подчеркивается, что первый литературный язык возник на основе одной из ветвей староузбекского языка.

Sanakulov U., Qurbonov A. On primary literary linguistic networks in "Divanu Lugatit Turk". The article proves that Makhmud Kashgari, eminent scholar of XI century, describing languages of Turkik tribes reveals their common and specific points, and tries to classify them. It is underlined that Oghuz and Kipchak dialects being from the same linguistic group are mutually related at different levels. Makhmud Kashgari also undertakes an attempt to analyze the important information on the forming of literary linguistic networks. The present article emphasizes the fact that the first literary language appeared from one of the branches of the old Uzbek.
